

**ЕДНА ИТАЛИАНСКА ИСТОРИЯ НА РУСКАТА
ЛИТЕРАТУРНА ЦИВИЛИЗАЦИЯ**

„Storia della cività letteraria russa”, diretta da Michele Colucci e Riccardo Picchio, vol. I, XX + 789 pp., vol. II, XX + 897 pp., справочен том: Dizionario, chronologia, VI + 405 pp. UTET, Torino, 1997.

КРАСИМИР СТАНЧЕВ

Представяното издание е част от една престижна поредица на UTET (Unione Tipografico-Editrice Torinese), в която досега са излезли многотомни истории на френската, английската, североамериканската и испанската литературни цивилизации (в подготовка е тази на немската). Следвайки общия план на поредицата, трудът проследява историята на руската литература от възникването ѝ до постсъветската епоха, отделяйки значително внимание на историческия контекст в неговите културно-политически и идейно-естетически измерения. Това безусловно най-крупно колективно начинание на традиционно силната италианска русистика буди интерес не само в своята русистична конкретност, но и в един по-общ план, като научен и издателски подход – интерес, който се засилва от участието на такива световноизвестни историци и теоретици на литературната култура като Рене Уелек, Юрий Лотман и Борис Успенски, а редом с тях на двамата съставители и редактори: видния италиански русист проф. Микеле Колучи и ненуждаещия се от представяне в България проф. Рикардо Пикио. Именно на този културологичен аспект, а също така на разработката на проблемите на старата литература и прехода към нова, бих искал да се спра тук, ограничавайки се с бегло резюмиране на частите, които остават извън моите професионални компетенции.

Първата част (т. I, с. 3-135) обхваща периода от XI до началото на XVI век. Тази периодизация в съчетание със заглавието „Литературата на средновековна Русия” вече носи елемент на полемика с някои утвърдени представи за хронологията на православнославянското Средновековие. Не случайно във въведението, омасловено „Древноруска и православнославянска традиция” (с. 3-26), Р. Пикио изтъква, че целта на съставителите е била „да се представят не само достоверните данни, но и откритите въпроси”, предоставяйки на читателя „критически и документален материал, адаптируем към нови гледни точки и концепции”, тъй като „никоя историографска схема не може да бъде изчерпателна, а още по-малко окончателна” (с. 3).

Цялото въведение е посветено именно на такъв един „открит въпрос“, който според Пикио „може би повече от всеки друг влияе върху нашата представа за историята на руската литература“: въпросът за типологията и хронологията на старата руска литература. Поставени са на обсъждане (не за пръв път) правомерността на нейното определяне като „средновековна“ при отсъствието на една руска (и изобщо славянска) литературна Античност и при наличието на явна асинхронност спрямо западноевропейското Средновековие (чийто завършек традиционно се поставя в края на XV в.), типологията на нейната „литературност“ при почти пълната липса на православнославянски трактати по поетика и риторика, същността на петровската епоха (преход от една към друга епоха в рамките на същата литературна традиция или граница между две различни литературни цивилизации?) и, съвсем не маловажно, „националната принадлежност“ на древноруската традиция, към която освен новоруската възхождат и украинската и белоруската национални литератури (все въпроси, които имат своите паралели и по отношение историята на българската литература). Няма да се спирам на позициите на Р. Пикио по отделните подтеми, тъй като те са познати – както са познати и нелишените от основание несъгласия, които могат да бъдат изразени по някои от тях. Искам само да отбележа, че в крайна сметка той определя новата руска литература като наследник и продължител на една предходна литературна система, обединяваща наднационалните традиции на *Slavia Orthodoxa* и местните традиции на древна Русия (с. 25). Особено важно в методологически план е указанието, че „относно прехода от старата към новата литературна система трябва да държим сметка за съществените промени вътре в старата литература, които предшестват външния блясък със зараждащите се норми на новата литература“ (с. 26). Конкретно за руската литература ми се струва важно и следното наблюдение: „Епохата на Петър се противопоставя не само на православнославянското Средновековие, но и на един тип озападняване, който вече е бил в ход и който по различни причини (сред които и съществуващата или предполагаема зависимост от полско-католически модели) е бил усещан като чужд на новите стремежи“ (с. 26).

В глава първа (с. 27-57, автори М. Колучи и Р. Пикио) се разглежда кодификацията на литературните типове в Киевска Русия (XI-XII в.). Тук в т. I.2, накратко, но достатъчно ясно е очертана основополагащата роля на старобългарската книжовна традиция за формирането на древноруската. В тази връзка Р. Пикио изтъква, че „всички данни, с които разполагаме, ни насочват към разбирането за зараждането на старата руска литература като един голям процес на имитация-асимиляция“ (с. 33), който засяга не само официалните, но и апокрифните текстове. Той отбелязва също така, че „не бива да се оставят без внимание и музикално-поетическите компоненти на големия урок по словесно изкуство“, които източните славяни получават от „византийско-славянските христианизатори“ (с. 32). И въпреки това именно химнографията е „големият отсъстващ“ в разглеждания труд. Впрочем това отсъствие е в унисон с една многолетна традиция, рефлектираща и в прокараното още във въведението твърдение, че в древноруската литература

„липсват истински поетически форми”, че „староруските текстове са писани в проза” (с. 17) – едно мнение, за чието преодоляване очевидно е нужно по-широко популяризиране на достиженията на химнографските изследвания от последните десетилетия. Това, разбира се, няма да промени общата картина на старата руска литература, чиито най-големи достижения безусловно са в областта на историческото и агиографско повествование, но ще я обогати и нюансира.

В следващите параграфи на гл. I в синтезиран вид, но с цялата възможна за типа издание изчерпателност и актуализираност, са представени авторските достижения на най-ранната руска литература – от митрополит Иларион до Владимир Мономах. Втората глава (с. 58-100) е посветена на авторите и паметниците от епохата на феодалната раздробеност и татаро-монголското нашествие (XII-XIV век.). Тук с основание е отделено доста място на „Слово о полку Игореве” и най-вече на проблема за неговата автентичност (II.2) – проблем, на който авторът (Р. Пикио) не се стреми да предложи някакво окончателно решение, но държи да подчертае, че чрез проучването на този „енигматичен текст” и на неговата „висока и озадачаваща” поетичност „може да се стигне до по-ясни, по-отчетливи представи за типа литературна цивилизация, развил се в средновековна Русия” (с. 76).

Третата глава: „Православнославянското възраждане” (с. 101-124), написана от американския славист Харви Голдблат (ученик на Р. Пикио), обхваща времето от края на XIV до началото на XVI в. След като уточнява, че става дума „за едно събуждане или за едно „възраждане” на литературната активност” (с. 101), т. е. не за някакво ренесансоподобно явление, авторът очертава ситуацията в руските земи от битката при Куликово (8.IX.1380) до победата на Иван III над последния татарски хан през 1480 г., благодарение на която Московското царство става напълно независимо и обединява около себе си голяма част от територията на бивша Киевска Русия. В III.2 е разгледан синтетично, но с голяма прецизност на детайлите комплексът от явления, свързани с исихазма, Евтимиевата школа и второто южнославянско влияние (разглеждано „не като „влияние”, т. е. като пренасяне на „чужди модели”. . . , а като разпространение на идеи и литературни техники от една в друга област на същата културна общност”, с. 104), с дейността на Киприан, Гр. Цамблак и Пахомий Серб в руските земи и формирането на стила „плетение словес” (не мога да не спомена обаче че именно тук липсата на внимание към химнографията и в случая към литургичната реформа се чувства особено остро). На този фон в следващите параграфи са представени Епифаний Премъдри, Куликовският цикъл и „Задонщина”, историческите легенди и появата на мотива „Москва – Трети Рим”, залезът на местните традиции, идейните различия между своеобразния следовник на исихазма Нил Сорски и симпатизанта на испанската инквизиция Йосиф Волоцки и накрая Афанасий Никитин. Сполучлив завършек на цялата първа част е кратката глава върху еретическите движения в руските земи през XI-XVI век. (с. 125-135, автор Чезаре Де Микелис).

Втората част (т. I, с. 139-222) е посветена на литературата на Московска Русия през XVI-XVII век. В гл. I Дж. Броджи Беркоф задълбочено раз-

глежда сложния възел от проблеми, свързани, от една страна, с обединяването на великоруските земи около Москва, формирането на абсолютната монархия и нейните взаимоотношения с църквата и, от друга страна, с териториалната експанзия на Московското царство и конфликтите с преживяващата своя „златен век“ Полша. Все проблеми, които по един или друг начин рефлектират в литературната и книжовно-кодификаторска дейност през XVI век. и водят до някои съществени промени в нея спрямо предишния период. В този контекст специално внимание е обърнато на дейността на Максим Грек и на митрополит Макарий, на полемичната преписка между Иван Грозни и княз Курбски, на Иван Пересветов и на историческите съчинения от епохата, без да бъдат забравяни и „второстепенните“ автори и произведения. Във втората глава А. Джамбелука Коссова се спира на литературата от Смутното време (1598-1613 г.), което „прекъсва еволюционния процес, характеризиращ руския културен живот през XVI век“ (с. 169) и води до една православнославянска „реставрация“, на Азовския цикъл и на новите персонажи в агиографията (Уруслан Лазаревич, Юлиания Лазаревская).

В глава III, озаглавена „Към формирането на една нова литературна система“, Р. Пикио развива в по-конкретен план някои теми, вече засегнати в § 6 на въведението. Тук обаче въпросът за прехода е разгледан със систематичност и концептуалност, които са плод на многолетни изследвания и разсъждения и които трудно могат да бъдат резюмирани. В III.1 е разгледана „Трансформацията на руската литературна цивилизация в бароковата епоха“, а III.2 е посветена на промените в повествователното изкуство, които – без да са плод на една програма за обновление – обективно водят до промяна на естетическите норми и на литературните канони, до появата на фикцията, на смеха и на любовната (и еротична) тема както чрез преводи и преработки, така и в оригиналните произведения на руската литература. След един кратък анализ на „Повест о Горе-Злочастии“ (III.3), авторът се спира доста подробно на „Възникването и началното развитие на руската поезия“ (III.4 вече споменах, че химничната поезия и другите средновековни книжовно-поетични форми практически са останали извън обсега на този труд) и на поетите от кръга на Симеон Полоцки (III.5). В краткия параграф III.6 е отделено специално внимание на личността и литературната дейност на приелия православието и имигрирал в Москва поляк Ян-Андрей Белобоцки, обвиняван в латинофилство от Силвестър Медведев (който на свой ред ще влезе в конфликт с „грекофилите“ и ще бъде обезглавен на Червения площад). „Случаят Белобоцки“, както е озаглавен параграфът, е ярък пример както за възможностите на процеса, дефиниран от Р. Пикио като „първо западняване“ (*prima occidentalizzazione*) на руската литература, така и за неговите граници и за назриващите в него противоречия. Следва параграф, посветен на първите стъпки на театъра в Русия по времето на цар Алексей Михайлович (III.7).

Глава III завършва с параграф, озаглавен „Непознатата Русия и „старата вяра“: автобиографията на Авакум“ (III.8, с. 218-222). На протопоп Авакум е призната ролята на „първ представител на руския утопичен реализъм“ и е

отбелязано, че в неговата автобиография намираме прототиповете на някои бъдещи герои на руската литература (с. 222). И въпреки това този параграф стои някак си като апендикс. Не са посочени нито предходниците на Авакум (в частност духовният баща на старообрядческата идеология и литература Спиридон Потемкин), нито неговите съратници в борбите и в книжовната дейност (инок Епифаний, поп Лазар, дякон Фьодор); не е дори загатнато, че през следващите векове, наред с поелата по нови пътища официална руска литература, ще съществува една плодovitа и многолика старообрядческа книжовна продукция, която, заедно с някои фолклорни форми ще съставлява единствената духовна храна на милиони руснаци, преследвани или поне пренебрегвани от властта (както царска, така и съветска) – хора, които ще се появят като литературни герои в прозата на някои от руските класици, но които едва днес плахо се опитват да се помирят с една цивилизация, която ги игнорира от три века. Може да се спори, доколко тази „друга Русия“ е била само представителка на един „сив, потиснат и традиционен свят“ и „не е била в състояние да участва в „литературната цивилизация“ (с. 218) и доколко тя просто не е искала да заменя един цивилизационен и литературен модел (византийско-славянския) с друг, западен, предоставяйки ни по такъв начин уникалната възможност за преки наблюдения върху една „жива старина“. Но за да бъде един такъв спор равностоеен, очевидно е необходимо най-сетне да се напише без предубеждения историята на тази все още недостатъчно проучена „алтернативна“ литературна цивилизация. Може би това ще помогне да се доизяснят и някои все още спорни въпроси около средновековната – православнославянска изобщо и руска в частност – литературна култура.

Третата част (т. I., с. 225-337), озаглавена „Новата литература“, е посветена на XVIII век: от реформите на Петър Велики до епохата на сентиментализма. В гл. I Р. Пикио довежда до хронологическата и логическата им завършеност своите наблюдения и разсъждения върху старата руска литература и прехода към нова. Не случайно тя е озаглавена „Петровската криза“ (с. 225-240). С факти и анализи е показано, че Петровските реформи са „улеснили краха на старите структури, без обаче да доведат до изграждането на истински модели за една нова литература“ (с. 226). Идеята на Пикио е следната: големият „век на прехода“ (бих добавил: не само в руската литература) е предходният XVII век – епохата на Барока, в чийто контекст (независимо до каква степен е осезаемо самото бароково влияние) се извършва трансформирането на старите литературни модели, макар че новите все още не са напълно изградени. На фона на някои широко популярни учебни и антологични издания тази идея може да се стори някому ако не „еретическа“, то поне новаторска. Но си заслужава да се припомни, че още през 1973 г. в книгата си „Развитие русской литературы X-XVII веков“ Д. С. Лихачов писа, че „в так называемую Петровскую эпоху. . . было не до литературы“ и че „XVII век – это мост между древним и новым периодом русской литературы“ (*Избранные работы*, Л. 1987, т. I, с. 256 и 258), така че историко-литературният синтез на Р. Пикио идва да потвърди една историографска концепция, която напоследък печели все повече adeptи. В

случая ми се струва важно и това, че се стига до практически еднакви резултати независимо от факта, че се тръгва от различни културно-методологически предпоставки.

Както с основание изтъкват и Д. С. Лихачов, и Р. Пикио, епохата на Петър не оставя значително наследство в литературата, но неговите реформи правят необратима ориентацията към новите (западно)европейски модели, довеждайки същевременно до промяна в посоките на влияние от доминиращото латинско-полско през XVII век към немско и френско. Оттук нататък в труда вече основателно не се поставя въпросът за историографските схеми: по-нататъшната история на руската литература се описва съобразно отдавна утвърдената европейска практика. На кодификацията на новите литературни норми се спира в гл. II Стефано Гардзонио, докато в гл. III и IV Мария Ди Салво разглежда подробно и със завидна компетентност екатерининската епоха и проблема за руската литература в европейски контекст, спирайки се специално – и с основание – на „Галоманията и посредническата функция на френския класицизъм” (IV.1). Последната пета глава е посветена на епохата на сантиментализма: Ст. Гардзонио представя културно-историческия контекст, новите влияния, творчеството на Радищев и Дмитриев, въпроса за езика и поетите на границата между XVIII и XIX век, докато с параграфа за Карамзин (V.3), написан от Ю. М. Лотман, се открива серията от очерци, чиито автори не са пряко свързани с италианската славистика.

Четвъртата част (т. I, с. 341-524) е посветена на Предромантизма и Романтизма. Ако до Петровата епоха включително в труда доминират авторското име и редакторският почерк на Р. Пикио (без в никакъв случай да се подценява приносът на останалите автори), то тази част е до голяма степен дело – авторско или редакторско-концептуално – на Микеле Колучи. В гл. I в съавторство с Дж. Броджи Беркоф и Ст. Гардзонио той се спира на рания XIX в., докато изцяло негови са г. II и III, посветени съответно на декабристката поезия и на социално-културната обстановка през първите 15 години от царуването на Николай I. Ю. М. Лотман е автор на г. IV, посветена на Пушкин, докато за поезията на неговите съвременници пише отново М. Колучи (гл. V). Прозата и театърът на Пушкинската епоха са представени в г. VI от Сергей Давидов (САЩ), докато главите, посветени на Лермонтов (VII) и на Гогол (VIII), са дело на техния отличен познавач (и преводач) М. Колучи. Относно Гогол трябва да се отбележи, че със самото му включване в тази част е изоставена тезата на Белински и последователите му, за които той е основоположник на руския реализъм (теза, обстойно критикувана още в края на миналия век от В. В. Розанов), без с това въпросът да е решен еднозначно: не случайно Колучи посвещава целия заключителен пасаж (VIII.6) на въпроса за интерпретацията и наследството на Гогол в Русия.

Петата част (т. I, с. 527-789), състояща се от 12 глави, разглежда епохата на реализма и натурализма – до Чехов включително. На споровете между славянофили и „западници” и на обществено-политическата и литературно-критическа мисъл от 30-те до 60-те години са посветени първите

две глави, написани от Анджей Валицки (САЩ), докато в гл. III и IV Жан Бонамур (Франция) проследява порива към реалното в прозата на натуралистите (Д. В. Григорович, Салтиков-Шчедрин, Гончаров, Писемски, Лесков) и в поезията и драматургията на Сухово-Кобилин, Островски, Некрасов, Никитин, Козма Пругков, Плещеев, Жемчужников и др. Гл. V е посветена на Тютчев и поетите от средата на века, а в гл. VI отново Ж. Бонамур представя Тургенев. Главата за Достоевски (VII) е поверена на друг френски автор – Жак Катто, докато Мария Плюханова разглежда Толстой (гл. VIII). В гл. IX А. Валицки проследява идеологията и философията през последните три десетилетия на века (от народниците до Вл. Соловьев и философския неоидеализъм), а Лена Шилард (Унгария) представя А. Фет и поетите от 80-те години (гл. X). Творците от края на столетието – Короленко, Гаршин и др. – са разгледани в гл. XI от Ж. Бонамур, а заключителната за частта и тома гл. XII е посветена изцяло на Чехов – както изтъква М. Колучи, един автор, който освен всичките си други достойнства продължава да бъде наш съвременник.

Първите 500 страници на *том II* са посветени на литературата на XX век. В *част шеста* (с. 3-169) е представена в различните ѝ течения литературата на „Сребърния век“. Четири от седемте глави тук са написани от Чезаре Де Микелис (I, II, IV и V) – един сполучлив синтез на многогодишна изследователска работа върху интелектуалната криза от началото на века и новата културна атмосфера, върху идеологическите конфликти (от религиозното възраждане до марксистката естетика) и върху руския символизъм. Любопитен е надсловът на гл. III, „Дезинтеграцията на реализма“, в която Александар Флакер (Хърватско) представя творчеството на ранните Горки, Бунин и Куприн, авангардистките пориви на Л. Н. Андреев и В. В. Розанов, „архаизиращото новаторство“ на А. М. Ремизов и пр. В глави VI и VII М. Колучи и Даниела Рици разглеждат всестранно и задълбочено „антисимволистичния бунт“, т. е. последните големи дореволюционни течения в руската поезия: акмеизма, адамизма и футуризма.

Обемистата *седма част* (с. 1173-504) е посветена на руската съветска литература. У всеки, който е изучавал този предмет в България преди 1989 г., тя би събудила оправдан интерес както с представянето на премълчавани автори и произведения, така и с интерпретацията на тези, които познаваме. Първата глава, написана от Джовани Манискалко Базиле, предлага един великолепен институционално-политологически синтез на обстановката в Съветска Русия от Първата световна война до Горбачовата перестройка. В гл. II Андрей Шишкин разглежда опозицията на писателите – и отдясно, и отляво – срещу Октомврийската революция (З. Гипиус, Розанов, Ремизов и др.), отделяйки специално внимание на „щекотливия“ въпрос за отношението на Горки към нея. Луиджи Магарото е построил гл. III и IV в огледална симетрия: „Революцията и литературата“ (т. е. партийната политика в литературно-художествената сфера) и „Литераторите и революцията“ (дейността и програмите на различните литературни групи и тяхното отношение към промените). В гл. V Виктор Ерлих (САЩ) разглежда руския формализъм и кампанията срещу формалистите. В три глави (VI, VII и IX)

Ал. Флакер представя постреволюционната проза, сатира, театър и въпроса за социалистическия реализъм и неговите алтернативи, докато в гл. VIII четирима автори разглеждат поезията между двете световни войни. Гл. X, написана от Давид Бетеа (САЩ) и М. Плюханова, е посветена на емигрантската литература през същия период. Отново Ал. Флакер е автор на гл. XI, „Руската литература след Сталин“, докато Мишел Окотурие (Франция) представя дисидентската литература в периода 1954-1985 г. (гл. XII). Последната XIII глава, онасловена „Крайт на утопията: руската литература в пост-съветския период“ (автор Александър Урусов) разглежда автори и явления, които са наши съвременници и за които може би е още рано да се дава историческа оценка, но авторът се е постарал – успешно – да представи една реалност в кипеж.

Докоснал се до нашата съвременност, томът не свършва тук. Следват две тематични части, които успешно допълват историко-литературната картина. *Част осма* (с. 507-551) е посветена на устната традиция. В гл. I Георги Левинтон (Русия) разглежда много синтезирано фолклорната проза, докато в следващите две глави М. Плюханова представя по същия начин народната поезия (вкл. духовните стихове, но това не е достатъчно да запълни вече отбелязаното отсъствие на по-късната старообрядческа традиция) и развитието на руската фолклористика. *Част девета* (с. 555-709) е онасловена „Критически приложения“ и се състои от шест глави, посветени на руската литературна критика (Рене Уелек, САЩ), на формирането на руския литературен език (Р. Пикио и Б. Успенски), на руската метрика (Ст. Гардзонио), на взаимоотношенията между литературата и другите изкуства (Микаела Бьомиг), на руско-еврейската литература (Данило Кавайон) и на литературните взаимоотношения между Русия и Италия, вкл. мястото на русистиката в италианската култура (Ч. Де Микелис). В края на тома са поместени обемиста *библиография* (с. 713-852), която следва разпределението по части, глави и параграфи, и аналитичен индекс (с. 855-897).

Накрая две думи и за *третия, справочен том*. Вярно на своята насоченост (справочни и енциклопедично-речникови издания), издателството го е добавило към литературно-историческия двутомник, но той не е под редакцията на неговите съставители и, както изрично е уговорено в предговора, е автономно дело. Томът включва историко-биографично-библиографски речник и съпоставителна хронология в четири колони: руски исторически събития, руски културни явления, чуждестранни културни явления, чуждестранни исторически събития. Един такъв том е много полезен при издания от този тип, особено за студенти и за неспециалисти, макар че и за специалистите не е ненужно от време на време да може да направи бърза справка за даден автор, произведение, термин и пр. За съжаление, в него има някои пропуски и неточности, които могат да подведат неспециалиста и да настроят критично специалиста. Но като издателска концепция идеята за такъв том е безспорно за приветстване.

Бях свидетел на заключителния етап от работата на М. Колучи и Р. Пикио по това издание, чиято подготовка има многолетна история, и мога с чиста съвест да кажа, че в условията на частната инициатива, когато зад

теб не стоят научни институти и държавни институции, това си е един малък научен подвиг, погълнал много нерви, усилия и време. Да не говорим за това, че да приведеш в стилистичен унисон писанията на 30 автори (а и да преведеш някои от тях на италиански) вече само по себе си е едно голямо дело. Но отплатата за всичко това е един сериозен научен резултат, който вече с основание се радва на успех сред читателите и критиката, и то не само в Италия, доколкото това е първият по рода си всеобхватен колективен труд, появил се след края на съветската епоха. Дори с пунктовете, които будят несъгласие и пораждат желание за дискусия (нерядко съзнателно търсена от авторите), той е един съществен принос в международната русистика и славистика.